

„Az én zárójeleimen elsiklani is lehet, mert nem az a fontos (lényeg)”. Mi hadd tegyük hozzá, ez a szótár minden szavában fontos, lényegeset közöl: talán nem is elsősorban a mai aktív magyar standard szókinccs állapotát, hanem a tájnyelvekben élő magyar kultúrát. Ezt, ha nem ismerjük, szavai, kifejezései is csak a levegőben lógnak, akár egy idegen szó, hiába beszélünk egy nyelvet. A szótár legnagyobb értéke a nyelvben élő valóság, amely körülvelt és körülvesz bennünket.

Az idegen nyelvek tanulása nem nélkülözheti az anyanyelv szókinccsében való elmélyülést. Mind a tanárnak, mind a diáknak fontos bázis az anyanyelvi kultúra, az anyanyelv rendszere, az anyanyelv szókinccse, képvilága ahhoz, hogy egy másik kultúra megfelelő rendszereit birtokba vehesse, értelmezni tudja. Nem csak a professzionális fordítóknak szükséges egy ilyen gazdag szótár, amelyet Bartos Tibor fél évszázados tapasztalatait felmutatva kínál. Minden anyanyelvét szerető és fejleszteni akaró művelt olvasónak szellemi épülését és gazdagodását szolgálja ez a könyv.

Számomra Bartos Tibor *Magyar szótára* egy irigylésre méltó intellektusú, közöttünk élő magyar filológus-műfordító beláthatatlan szélességű érdeklődési horizontjáról, ismeretkörének szédítő mélységű gazdagságáról tesz tanúbizonyságot. Ez a tudás egyben intő példa az utókor számára: Nagy László szavaival élve: „ki viszi át a fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra”, ha már nem lesznek Bartos Tiborok, hogy megmentsék, ápolják elfeledett, féltve őrzött, múltba vesző anyanyelvi kincseinket?

Cs. Jónás Erzsébet

Jörg D. Jescheniak

Sprachproduktion

Der Zugriff auf das lexikale Gedächtnis beim Sprechen

Hogrefe:

Göttingen–Bern–Toronto–Seattle,
2002. 201 p.

Egy habilitációs értekezést tart kezében az olvasó. A szerző Jörg Jescheniak, a lipcsei Max Planck Intézet munkatársa, a potsdami egyetem magántanára, akinek a beszédprodukciónak a feltáró kísérleteiről már korábban is olvashattunk rangos szakfolyóiratokban, pl. a *Cognition*-ban.

A mindennapi élet folyamatában rendkívül gyorsan (angol nyelvű adatok szerint másodpercenként két-három szó) és viszonylag kevés hibával (1000 szóra jut egy) zajló beszédprodukciónak a vonatkozó ismereteink – hosszú stagnálás után – az utóbbi két évtizedben kezdtek viharos gyorsasággal sokasodni. Ezt azoknak az online technikáknak köszönhetjük, melyeknek segítségével betekintést nyerhetünk a nagy gyorsasággal végbemenő döntési folyamatokba. A beszédprodukciónak a folyamatát modelláló elképzelések egyrészt szeriálisak, másrészt aktivációterjedéses (konnekcionista) jellegűek. Mindkét modell típus adekvát voltát spontán hibakorpuszok (nyelvbontások), illetve speciális agyi tevékenységet mérő eljárások, pl. LRP (*lateralized readiness potential*) segítségével végzett kísérletek során nyert adatok elemzésével próbálják igazolni.

Az utóbbi időben a pszicholingvisztikai szakirodalomban csaknem teljes egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a konceptuális (gondolat, beszédszándék) szintet követő lexikális hozzáférést két lépcsős folyamatként kell elgondolni: az első lépcső a szemantikai-szintaktikai absztrakt entitás (*lemma*) megtalálása jelenti, ezt követi az ehhez tartozó fonetikai terv (*lexéma*) felidézése. A két szakasz viszonylagos önállóságát bizonyítják a nyelvbontás-korpuszok

adatai, a *nyelvemen van* jelenség és kísérletek is. Mindezek az adatok egyértelműen alátámasztják azt a tényt, hogy a lemma keresésekor több szinonima is előhívódhat, pl. ha *személygépkocsiról* akarunk valamit mondani, tehetjük ezt a *kocsi* vagy *autó* említésével is. A több szinonima egyidejű aktiválódását a legadekvátabb szeriális beszédproduktív modell kidolgozója, Villem Levelt – akinek Jescheniak doktorandusza volt a nijmegeni Max Planck Intézetben – *szemantikai kohorsz*nak hívja. Normális esetben az aktiválódott lemmák közül azonban csak egy jut az akusztikai megvalósulás állapotába. Meglehetősen ritkán fordul elő az, hogy mindkét lexéma továbbjut a szűrőn és a beszéd folyamat végeredménye öszvér alak lesz, mint pl. az *aucsi*.

Jescheniak munkájának célja annak feltárása, hogy vajon a konkurens lemmák közül csak egy, vagy több is eljut-e a mentális lexikon formatárába, a fonetikai tervezés állapotába. Célját egy kísérlet sor elvégzésével közelíti meg. A feltalálójáról Stroop-feladatnak is nevezett kísérlet típus lényege az, hogy a kísérleti személyeknek képeken látható mindennapi dolgokat, pl. állatokat kell megnevezniük, miközben vagy látóterükbe juttatnak zavaró vizuális impulzusokat – más állatokat ábrázoló képeket –, vagy fejhallgatón keresztül hallanak valamit, ami zavarhatja őket az egyszerű feladat megoldásában. Ha például egy *birka* ábrázolását látják, a hangszórón a *juh* vagy az *irka* szót hallják. Az előbbi a célszó szinonimája, míg az utóbbi ahhoz hangalakjában hasonló szó. A kilencvenes években elsősorban Levelt és munkatársai végeztek ilyen kísérleteket. Ezek a lexikális hozzáférés kétfélecsős mivoltát igazolták. Ha a szinonima a kép megpillantása előtt vagy azzal egy időben hangzott el, mérhetően meghosszabbodott a reakcióidő. Ha valamivel később, nem befolyásolta a teljesítményt. Ezzel szemben a célszóhoz hasonló szó elhangzása éppen a kép megpillantása utáni tizedmásodpercekben nyújtotta meg észrevehetően a kísérleti személyek reakcióidejét. Ezeket az eredmé-

nyeket úgy magyarázták, hogy ha az első fázisban – a lemma keresésekor – hangzott el a szinonima, az megzavarta a folyamatot. Ha később, az első fázis lezárulta után hangzott el, amikor a kísérleti személy már a formalexikonban kereste a lexémát, nem fejtett ki zavaró hatást. Ebben az időpontban a kísérleti személy reakcióidejét csak a hasonló hangzású szó meghallása nyújtotta meg.

Annak bizonyítékául, hogy a reakcióidő megnyúlása csakugyan a mentális lexikonban való keresés megzavarásával magyarázható, Schriefers és munkatársai egy olyan kísérletet végeztek el, amelynek során a kísérleti személyeknek annak alapján kellett szétválasztaniuk a képeket, hogy látták-e már őket a kísérlet előző szakaszában, vagy nem. Ez a feladat megkívánta ugyan a látott képek konceptuális azonosítását, de nem járt együtt feltétlenül a mentális lexikonban való kereséssel. A kísérlet során sem a szinonimák, sem a hasonló hangzású szavak nem okoztak reakcióidő-hosszabbodást.

Jescheniak német anyanyelvű személyekkel lefolytatott első kísérlet sorozata főnevekre vonatkozott. Egy képsorozat tagjait kellett a kísérleti személyeknek megnevezniük, pl. *Hahn*, 'kakas', miközben a célszó legerősebb konkurenséhez: *Gockel* 'kakas' hasonló hangzású szót hallották a fejhallgatón: *Glocke* 'harang'. Az eredmények azt mutatták, hogy a reakcióidő hosszabb lett akkor is, ha a hasonló hangzású szó a lexémakeresés idején hangzott el. Ez azt mutatja, hogy a legerősebb szinonimák átjutnak a szűrőn és a fonetikai tervezés szakaszában is aktívak. Jescheniek kísérletei nem erősítik meg Leveltnek és munkatársainak azt a feltételezését, hogy a fonetikai tervezés szakaszába csak egy lemma juthat.

A második sorozat arra kereste a választ, hogy vajon másként viselkednek-e a zárt szóosztályba tartozó névmások, mint a nyílt szóosztályba tartozó főnevek. A kísérleti személyek azt az utasítást követték, hogy a képen látható dologra névmással utaljanak. Mivel a német nyelvben három nyelvtani nem van, a nyelvtani nem pedig a lemma

szintaktikai jegyeihez tartozik, ennek a feladatnak a helyes végrehajtásakor feltétlenül fel kell idézni a lemmát, de nem kell feltétlenül hozzáférni a lexémához. Az eredmények azt bizonyítják, hogy a szó fonetikai terve nem idéződőtt fel a kísérleti személyekben. Ezzel szemben a névmások felidézésekor is érzékenyek voltak a kísérleti személyek a fonetikai hasonlóságra, ha az adott nyelvtani nemre utaló névelő elhangzott (pl. *der – er*).

Jescheniak kísérleteinek eredményei első pillanatra jobban összeegyeztethetőnek látszanak az aktivációterjedéses modellel, mint a szeriálissal. A szerző azonban rámutat arra, hogy egy visszacsatolást is megengedő szeriális modellel nem áll feltétlenül ellentétben, mint a Levelt és munkatársai által kifejlesztett és újabban számítógépre implementált modellként is létező WEAVER++.

A könyvben megfogalmazott új felismerések értékelése gazdag ismeretháttérrel tételiz fel az olvasótól, ezért elsősorban a pszicholingvisztika területén dolgozó szakembereknek ajánljuk. A beszédproduktió-kutatás legfrissebb eredményeit ismertető bevezető fejezeteket azonban a téma iránt érdeklődő egyetemisták és doktoranduszok is haszonnal forgathatják.

Huszár Ágnes

John R. Searle

Elme, nyelv és társadalom

A való világ filozófiája

Vince Kiadó: Budapest, 2000.

John R. Searle korábbi írásainak felhasználásával mondja el az agy – nyelv – társadalmi valóság szintjeiről gondolatait. Az eredeti mű *Mind Language and Society. Philosophy in the Real World*, címen 1998-ban jelent meg. A magyar változatot Kertész Balázs fordításában olvashatjuk.

Mi bizonyítja, hogy létezik való világ? Milyen kapcsolatban állnak a filozófiai problémák egymással és a világgal? A könyv olyan multidiszciplináris alapmű, amely filozófiát, nyelvészetet, kognitív tudományokat és szociolingvisztikát (etnometodológiát, pragmatikát) egyaránt érint. Searle könyve előszavában a „Hogyan áll össze az egész?” kérdésben összegzi mondanóját. A problémákat részekre bontva elemzi, majd összerakásukkal kialakítja „totális filozófiáját”.

John R. Searle a világ egyik legmeghatározóbb élő filozófusa. Berkeley-ben, a University of Californián (USA) tanít pszichológiát. A nyelvfilozófus hangsúlyozza a nyelv szabályok uralta természetét, mint Chomsky, de ezt kiterjeszti a nyelvhasználatra is, amit Chomsky nem tesz meg. Searle talán legtöbbször idézett elmélete (1969) az *ígéret* beszédaktusa, melynek sikeres megvalósítására kilenc, Austinéhoz hasonló, feltételt állít, például, hogy a beszélőnek valós szándéka kell legyen a tett elvégzésére és hogy az ígéret kinyilvánításával feltétlen kötelezettséget vállalt a tett véghezvitelére. Azt a kérdést is vizsgálja (1975), hogy miként lehetséges az, hogy valaki mond egy dolgot, s azon a dolgon kívül még valami mást is ért. Az ilyen indirekt beszédaktusokat szerinte elsősorban azért értjük meg, mert mind a beszélő, mind a hallgató tudja és ismerik a tényleges háttér-információt, s a hallgató rendelkezik azzal a képességgel, hogy következtetést vonjon le. Ez azt is jelenti, hogy a hallgató képes (kívánja vagy hajlandó) a tett elvégzésére, a beszélő óhajtja, hogy a tett megvalósuljon, és jelenti az okot is, amiért a tett megvalósításra vár. A beszédaktusok Searle szerint csak akkor sikeresek, ha eleget tesznek bizonyos boldogulási feltételeknek. Például megfelelő „elő”-feltételeknek: a személynek, aki a beszédaktust végrehajtja, rendelkeznie kell a szükséges felhatalmazással. Továbbá a beszédaktust helyesen és őszintén kell végrehajtani.